

DISKRIMINÁCIA A PRENASLEDOVANIE

DRAFT

Imrich Vašečka

31. 8. 2008

Rómovia, ktorí odchádzali koncom minulého storočia do štátov EÚ a do Kanady, zdôvodňovali svoj odchod zväčša diskrimináciou zo strany majority. Mali ale na mysli to, čo aj majorita považuje za diskrimináciu? A ako sa to stane, že majorita, ktorá o sebe tvrdí, že je tolerantná a je rada, že žije v demokracii robí to, čo iní považujú za diskrimináciu?

Memorandum OSN z roku 1949 definuje podľa Allporta (2004: 82-83) diskrimináciu takto:

„K diskriminaci dochází pouze v případě, že jedincům nebo celým skupinám odíráme stejné zacházení, o které zřejmě stojí. [...] Pod diskriminaci spadá jakýkoli postoj, který vychází z rozlišování na základě přirozených nebo společenských kategorií a nijak nesouvisí ani se schopnostmi či přednostmi jedince nebo s jeho skutečným chováním.“ Podľa Allporta to znamená, že diskriminácia sa nevzťahuje na situácie, kedy sa o rovnaké zaobchádzanie uchádza zločinec, nepoctivý človek apod. „Různé zacházení, které se opírá o individuální vlastnosti, by asi nemělo být klasifikováno jako diskriminace. [...] Rozlišování, které nebere v úvahu specifické vlastnosti jedince, ho poškozují.“ (2004: 83)

Allport (2004: 80) zaraďuje diskrimináciu na päť stupňovej škále odmietavého správania voči cudzím skupinám na tretie miesto za osočovanie a vyhýbanie sa a pred fyzické napadanie a vyhladzovanie. Pre zjednodušenie Allport zhrnul týchto päť stupňov do troch: verbálne odmietanie (osočovanie), diskriminácia (vrátane segregácie), fyzické napadanie (intenzity všetkých stupňov).

Pojem *diskriminácia* sa vyskytuje v rôznych politických a publicistických textoch, používajú ho texty ochrancov ľudských práv, politickí komentátori, vládne dokumenty, príslušné zákony atď. Právne texty a zákony, ktoré by v tejto oblasti mali byť určujúce, nevymedzujú tento pojem tak, aby ho bolo možné použiť všeobecne pre vzťahy vo verejnom živote. Tieto texty ho definujú úzko, s ohľadom na oblasť o ktorej hovoria (napríklad Zákonník práce hovorí o zákaze diskriminácie v pracovných vzťahoch, nehovorí, samozrejme, o iných vzťahoch). Definície použiteľné všeobecne vo verejnom živote možno nájsť skôr v rôznych slovníkoch či vedeckých publikáciách. Nemajú síce právnu záväznosť, ale majú schopnosť zorientovať v zložitej problematike. Navyiac, nemožno zabúdať na to, že migrujúci Rómovia, ktorí zdôvodňovali svoj odchod diskrimináciou, mali často na mysli právne ťažko postihnuteľné skutočnosti – zlá vôľa, nespravodlivý prístup, atmosféra

ponižovania, úradný postup ktorý je zákonne v poriadku, ale nezohľadňuje individuálnu situáciu konkrétnej rodiny a pod.

Podnetne k vymedzeniu diskriminácie pristupuje R. Girard (1997: 25), ktorý o diskriminácii hovorí ako o diskriminačných opatreniach a píše: „Dodnes jsou postižení lidé obětí čistě diskriminačních opatření, která zdaleka přesahují narušení, jaké by snad jejich přítomnost mohla přivodit plynulosti společenských vztahů.“ Inými slovami, diskriminácia znamená také zaobchádzanie, ktoré je pre danú osobu menej výhodné ako zaobchádzanie s inou osobou v porovnateľnej situácii či postavení.

Velký sociologický slovník (1996) pod heslom *diskriminace sociální* okrem iného uvádza:

„ [...] fakt a způsob omezování nebo poškozování určitých společenských skupin v jejich právech a nárocích. [...] Diskriminace sociální se opírá o předsudky a stereotypy [...] spočívá v záměrném znevýhodnění určitých subjektů vytvářením nerovných hospodářských, politických, právních podmínek. Často brání v rozvíjení vlastní svébytné kultury, v přístupu ke vzdělání, ve výkonu povolání a v seberealizaci. Každé sociální znevýhodnění se může proměnit v diskriminaci, tedy v záměrné vnější omezování možností a realizace potřeb. Diskriminace sociální může vést k sociální degradaci, ale také k sociální exkluzi a v extrémních případech až ke genocidě. Za diskriminaci sociální bývá také považováno stavění a udržování bariér sociální mobility. [...] Jako diskriminace sociální je někdy vnímána i silná sociální kontrola (např. přímá cenzura) nebo pravidla udržování veřejného pořádku.“

O diskriminácii voči skupine osôb možno teda hovoriť vtedy „kdy jsou jedné skupině lidí upírána práva a příležitosti, jimiž disponují druzí [...] Velmi často jsou sice příčinou diskriminace předsudky, ale přesto je mezi těmito dvěma kategoriemi nutno rozlišovat, protože mohou existovat nezávisle na sobě.“ (Giddens, 1999: 231).

Uvedené definície navodzujú minimálne tieto otázky:

1. Ak diskriminácia môže viesť k sociálnej degradácii a exklúzii a možno za ňu považovať aj silnú sociálnu kontrolu a stavanie bariér v sociálnej mobilite, tak diskriminácia má rôzne podoby a formy. O aké podoby a formy ide?

2. Ak príčinou diskriminácie sú veľmi často predsudky, tak aké javy a procesy dovedú skupinu od predsudkov voči inej skupine k jej diskriminácii?

2.1. PODOBY DISKRIMINÁCIE

Podoby diskriminácie sa pokúsme vymedziť na základe jednoduchých otázok KOHO sa diskriminácia týka, KTO ju uskutočňuje, ČOHO sa týka, PREČO sa uskutočňuje a AKO sa uskutočňuje.

2.1.1. Individuálna a skupinová diskriminácia

Na otázku KOHO sa diskriminácia týka, je možné odpovedať iba ak ju spojíme s otázkou KTO diskriminuje. Odpoveď je potom pomerne jednoduchá, diskriminácia sa týka jednotlivcov alebo skupín¹.

V prípade individuálnej diskriminácie diskriminovaný je jednotlivec a diskriminuje jednotlivec, resp. skupina ktorej členovia sú identifikovateľní. Táto činnosť môže mať podobu fyzického násillia s dôsledkom smrti, poškodenia zdravia, zničenia majetku a pod. Ide vtedy o diskrimináciu, ktorá je ľahko pozorovateľná a právne postihnuteľná (skupina skinheads alebo jednotliví skíni poškodia Róma, jeho rodinu, zdevastujú židovskú kultúrnu pamiatku a pod.). Ide o jednotlivé od seba oddeliteľné akty diskriminácie, kde diskriminujúci aj diskriminovaní sú jednotlivo identifikovateľní a jednotlivo právne postihnuteľní. Môže mať tiež podobu násillia inštitucionálneho alebo symbolického (úradník nepridelí hodnotu alebo službu o ktorú sa člen menšiny uchádza, člen menšiny je vystavený posmechu, ponižovaniu a pod.).

Skupinová diskriminácia je diskriminácia, ktorú realizuje celá skupina prostredníctvom svojich reprezentantov (volených, menovaných, samozvaných a skupina ich činnosť schvaľuje, minimálne sa od nej nedištancuje) na inej skupine ako celku, a to činnosťou, ktorá je kontinuálna, nemá menovitého adresáta ani pôvodcu, stáva sa ním ktorýkoľvek poverený alebo postihnutý člen skupiny, právne je ťažko individuálne postihnuteľná. Ak má podobu priamej diskriminácie je ľahko pozorovateľná, ľahko sa dokazuje, v modernej spoločnosti je ale problematické prisúdiť ju konkrétnym osobám, pretože diskriminuje systém ktorého sú súčasťou. Ak ale ide o nepriamu diskrimináciu, tak nie je ľahko pozorovateľná, problematcky sa dokazuje a ťažko ju prisúdiť konkrétnym osobám. Napríklad rómskej rodine nie je umožnené kúpiť si rodinný dom v dedine, rómsky uchádzač o zamestnanie má sťažený prístup na primárny trh práce, rómske rodiny nedostanú po povodniach porovnateľnú pomoc a podobne.

Podľa typu skupiny, ktorá diskrimináciu pripustí, možno hovoriť o diskriminácii v sfére inštitúcií, v sfére združení a asociácií a v sfére komunít, pospolitostí. Samozrejme, porušovanie zásady rovnosti a nediskriminovania je najlepšie viditeľné a postihnuteľné vo verejnom živote, čiže v sfére inštitúcií a čiastočne vo sfére združení.

O diskriminácii vo sfére inštitúcií možno hovoriť vtedy, keď:

¹ Skupiny v tomto prípade nie sú myslené ako právnické subjekty. Zásady nediskriminácie a rovnakého zaobchádzania sa uplatňujú iba v spojení s právami fyzických osôb.

- Diskriminujú systémy a režimy práce, ktoré inštitúcie používajú pre uspokojovanie potrieb svojich klientov.

- Diskriminuje konkrétny zamestnanec danej inštitúcie, keď svoju profesionálnu roľu naplňuje diskriminujúcim spôsobom, pretože do jej výkonu prenáša predsudky a perzekučné presvedčenia s ktorými sa stretáva vo svojom sociálnom prostredí.

- Diskriminuje neexistovanie systémov a režimov práce, ktoré by mali zabezpečovať včasné identifikovanie a odborné riešenie nepriaznivých životných situácií príslušníkov menšín.

V uvedených prípadoch je inštitucionálna diskriminácia súčasťou nepriamej diskriminácie. Inštitucionálna diskriminácia sa prejavuje vylučovaním príslušníkov menšín a iných chránených skupín (napríklad postihnutých) z dosahu inštitúcií, predovšetkým inštitúcií verejnej správy, pracovného trhu, systému vzdelávania.

O diskriminácii vo sfére združení a asociácií možno hovoriť pri neposkytnutí určitej služby, odmietnutí členstva a pod. Tento typ diskriminácie je veľmi ťažko postihnuteľný, pretože vnútorné predpisy, zásady, postupy a pod. si určujú členovia združenia sami, majú v tom plnú autonómiu a žiadna inštitúcia im do toho nemôže hovoriť, pokiaľ neporušia zákon.

O diskriminácii vo sfére pospolitostí, komunit možno hovoriť v bezprostredných vzťahoch medzi komunitami a medzi ľuďmi v komunitách. Týka sa predovšetkým lokálnych spoločenstiev. Prejavom tohto druhu diskriminácie je ostrakizmus sociálneho prostredia, šikanovanie, sociálna degradácia. Problematickosť právneho postihu možno ilustrovať na príklade šikanovania zo strany žiakov v niektorých školách, alebo na úžerníckych vzťahoch v niektorých rómskych zoskupeniach.

Ak hovoríme o diskriminácii skupinovej, tak môžeme hovoriť aj o tom, akej skupiny sa diskriminácia týka, resp. akej by sa týkala, keby táto skupina nebola ochraňovaná právne. Ide o skupiny, ktoré sú pre svoju odlišnosť ohrozené a patria medzi zákonom ochraňované. Ak sumarizujeme všetky skupiny, resp. ich príslušníkov ktorí sú prostredníctvom zákona v SR nejakým spôsobom chránení, tak ide o skupiny podľa rodu, rasy, farby pleti, jazyka, veku, viery alebo náboženstva, zdravotného postihnutia, politického alebo iného zmýšľania, podľa príslušnosti k národnosti, etnickej skupine, podľa príjmu, resp. majetku. Najviac rozšíreným a najviac nebezpečným druhom diskriminácie je diskriminácia rasová.

2.1.2. Diskriminácia sociálna, kultúrna a organizačno-politická

Ak sa pýtame ČOHO sa diskriminácia týka, pýtame sa vlastne na jej obsah. Možno hovoriť o diskriminácii sociálnej, kultúrnej a organizačno-politickej.

Sociálna diskriminácia sa týka miesta človeka/príslušníkov ochraňovanej skupiny v spoločnosti, čiže jeho sociálno-ekonomického postavenia. Ide o situácie, kedy majorita menšine upiera, sťažuje, ale tiež jej nepomáha keď je to nutné v prístupe k príležitostiam na vertikálny vzostup, v uspokojovaní potrieb, bráni jej v sociálnej mobilite atď. Stratifikácia etnická sa tu spája so stratifikáciou sociálnou.

Diskriminácia v oblasti kultúry sa týka účasti človeka/príslušníkov ochraňovanej skupiny v kultúre. Ide o situácie, kedy majorita upiera, sťažuje udržiavanie a rozvoj identity danej menšiny, upiera menšine prístup k hodnotám kultúry, nie je ochotná k výmene kultúrnych hodnôt, kedy majorita diskriminuje v oblasti vzdelávania.

Diskriminácia v oblasti organizácie života spoločnosti sa týka účasti človeka/príslušníkov ochraňovanej skupiny v sociálnych vzťahoch a činnostiach, ktoré utvárajú a udržiavajú spoločnosť ako celok. Ide o situácie, kedy majorita upiera menšine účasť na rozhodovaní, bráni jej rozvíjať autonómny skupinový život nielen v rovine inštitúcií, ale aj združení a pospolitostí.

2.1.3. Diskriminácia uvedomelá a neuvedomelá

Ak sa pýtame PREČO sa diskriminácia uskutočňuje, pýtame sa na to, či diskriminujúci konajú s plným vedomím toho čo robia, alebo nie. Môžeme potom hovoriť o diskriminácii uvedomelej a neuvedomelej.

Uvedomelá diskriminácia je taká, keď dominujúce spoločenstvo, jeho príslušníci, diskriminujú ľudí s menšinovým znakom s plným vedomím, že ide o upieranie im prístupu k určitým hodnotám a zdrojom. Táto diskriminácia býva legitimizovaná rôznymi teóriami rasistickými, náboženskými, triednymi a pod., ktoré v danej spoločnosti vládnu.

Neuvedomelá diskriminácia je taká, keď dominujúce spoločenstvo, jeho príslušníci diskriminujú ľudí s menšinovým znakom, pretože je taký zvyk, pretože v danom sociálnom prostredí sa považuje za samozrejmé, že určití ľudia nemajú prístup k určitým hodnotám, pretože je to tak, také je prirodzené usporiadanie vzťahov. V danom sociálnom prostredí sa nereflektuje, že ide o diskrimináciu, že ide o predsudky. Príslušníci tohto prostredia sa s tým od narodenia stretávajú a ani ich nenapadlo reflektovať situáciu, spochybníť z dôvodu napríklad ľudských práv toto „prirodzené“ usporiadanie. Ich myslenie a konanie je v zajatí stereotypov a predsudkov rasových, etnických, náboženských, triednych, ideologických a

pod. Týchto ľudí to samozrejme neospravedlňuje, ale vytvára to možnosť vysvetliť im situáciu, urobiť ich citlivejšími na menšinové postavenie tých ľudí, ktorí sú „iní“. Aktuálne je to zvlášť vo vzťahu k pracovníkom verejnej správy, k sociálnym pracovníkom, učiteľom, policajtom, poslancom a pod.

2.1.4. Diskriminácia priama a nepriama

Ak sa pýtame na to AKO sa diskriminácia uskutočňuje pýtame sa na spôsob a odpoveďou je, že poznáme diskrimináciu priamu a nepriamu.

S priamou diskrimináciou sa stretávame, ak k diskriminácii dochádza zámerne, otvorene a oficiálne, v modernej spoločnosti prostredníctvom zákona, predpisu, nariadenia. Výstižnejšie ju možno nazvať *systémovou diskrimináciou*,² pretože diskriminuje spoločenské zriadenie a to tým, že právne zakotvuje nerovné vzťahy medzi ľuďmi. Príkladom nech je apartheid v bývalej Juhoafrickej únii, otroctvo v bývalých južných štátoch Únie, segregáčny režim slovenského štátu v rokoch 1939 - 1945, rasistické zákony nacistického Nemecka atď.

S nepriamou diskrimináciou sa stretávame, ak ide o diskrimináciu prostredníctvom zdanlivo neutrálneho zákona, predpisu, nariadenia, alebo prostredníctvom určitých zvyklostí. Výstižnejšie ju možno nazvať *societálnou diskrimináciou*.³ Takáto diskriminácia nie je formulovaná explicitne v texte nariadenia a ľudia sa zdráhajú činnosť, ktorú vykonávajú v súlade s takto neutrálne formulovaným zákonom nazvať diskrimináciou, považovať ju za diskrimináciu. Ide ale o vnútorne prepojený systém diskriminovania založený na predsudkoch a ako vírus prerastá do sociálnych štruktúr. Predchádzajúca priama diskriminácia sa tu premenila v nepriamu, pretože priama je zakázaná. Tu sa nejedná o diskrimináciu zameranú proti nejakému jednotlivcovi, tu ide o diskrimináciu jednej skupiny voči inej skupine. To, že ide o diskrimináciu poznáme obyčajne až z efektov takejto činnosti. S takouto diskrimináciou sa môžeme stretnúť napríklad pri pridelení obecných bytov na základe kritérií, kde sa z pridelenia vylučujú ľudia nie na základe zjavne rasových znakov, napríklad farby pleti, ale na základe znakov sociálnych a kultúrnych, ktoré však s etnickými a rasovými znakmi súvisia. Napríklad nezamestnanosť ako faktor nepridelenia bytu bez ďalšieho prešetrenia, bez možnosti výnimky v situácii, kedy nezamestnaní sú zväčša príslušníci jednej etnickej skupiny, resp. kedy títo sú vždy na konci pomyselnéj fronty. O nepriamej diskriminácii možno hovoriť

² Možno sa stretnúť tiež s názvami *štruktúrna diskriminácia*, *inštitucionálna diskriminácia*.

³ Je príznačné, že slovenčina ani čeština nepoznajú pojem, ktorý by adekvátne odzrkadľoval obsah pojmu *societal discrimination*.

aj vtedy, keď príslušník menšiny je v obchode oslovený a obslužený až posledný, keď je v sociálnom prostredí predmetom vtipov, ponižovania, keď ho v obchode sledujú pozornejšie ako iných, či náhodou nekradne, keď mu policajti venujú zvýšenú pozornosť akonáhle sa objaví v centre mesta či v „lepšej“ štvrti a pod.

2.1.5. Diskriminácia rasová

Pojem *rasová diskriminácia* najlepšie definuje Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie z 21. decembra 1965. Podľa P. Puliša (2002a: 415) tento dohovor v článku 1 uvádza:

„Výraz rasová diskriminácia v tomto dohovore znamená akékoľvek rozlišovanie, vylučovanie, obmedzovanie alebo zvýhodňovanie založené na rase, farbe pleti alebo etnickom pôvode, na rodovom, národnostnom alebo etnickom pôvode, ktorého cieľom alebo dôsledkom je znemožnenie alebo obmedzenie uznania, užívania alebo uskutočňovania ľudských práv a základných slobôd na základe rovnosti v politickej, hospodárskej, sociálnej, kultúrnej alebo ktorejkoľvek inej oblasti verejného života.“

Podľa Jonathana H. Turnera (1994: 119) „Diskriminácia znamená odlišný spôsob prístupu k iným vzhľadom na ich národnosť, konkrétne ide o to, že príslušníkom nejakej národnostnej skupiny sa upiera prístup k hodnotám ako sú bývanie, práca, vzdelanie, moc a prestíž.“ Etnickú diskrimináciu považuje teda Turner za hnaciu silu etnickej stratifikácie. Etnickou stratifikáciou rozumie „neproporcionálnu alokáciu etnických populácií do jednotlivých sociálnych vrstiev“.

Dovolím si na túto tému uviesť obsiahlejší citát Turnera, ktorým uvádza svoje úvahy o etnickej stratifikácii. Píše (1994: 118-119):

„S triednou stratifikáciou sa prepletajú etnické nerovnosti. Znamená to, že niektorí ľudia určitého národnostného pôvodu značne častejšie patria do určitých sociálnych vrstiev. A pretože väčšina etnických subpopulácií sa nachádza v nižších vrstvách, ťažko sa môžeme diviť, že triedne konflikty môžu byť umocňované etnickými antagonizmami medzi tými, ktorí vlastnia a tými, ktorí by radi vlastnili cenené hodnoty. Tento jav môžeme každodenne pozorovať v kontaktoch s ľuďmi rôzneho národnostného pôvodu. Môže sa nám zdať, že sme tolerantní, poctiví a spravodliví, ale napriek tomu sa nám iba ťažko dari oslobodiť sa od napätia medzi nami a členmi iných etnických populácií, ktoré je usadené kdesi v pozadí. Toto napätie nemá korene iba v rozdieloch v kultúre (ako napr. jazyk a presvedčenia), v rozdielnom správaní (spôsob rozprávania, pohybovania sa a pod.) a v rozdieloch v sociálnej organizácii (rozdielne vzory príslušnosti ku skupine); je vyvolané tiež rozdielmi v množstve peňazí, moci a prestíže, ktoré vlastnime a čo súvisí s tými kultúrnymi, behaviorálnymi a organizačnými rozdielmi. Ak pre tvoje etnické zázemie tieto rozdiely vyznievajú v tvoj neprospech, môžeš zastretým spôsobom prejavíť svoje nepriateľstvo a nosiť v srdci osten; ak sa nachádzaš na strane privilegovaných, pociťuješ to nepriateľstvo a možno dokonca v sebe tmiš určitý, ešte nie veľmi silný ľak.“

Akoby nám Turner chcel povedať, že etnická diskriminácia je večná, resp. že bude trvať tak dlho ako triedna stratifikácia. Aj keby tomu tak nebolo, je zrejmé, že opisované prepojenie triednej stratifikácie a etnickej príslušnosti je v súčasnosti platné. Ak to prijmem ako hypotézu platnú pre súčasnosť a dohľadnú budúcnosť 10 – 20 rokov, tak z toho vyplývajú tri možné prístupy k problému etnickej diskriminácie. Zrušiť triedne rozdiely a zrušiť tak základ pre etnickú stratifikáciu. Komunizmus sa o to pokúsil a výsledkom bola asimilácia ochotných, zvýšenie diskriminácie váhajúcich a perzekúcia neochotných. Iným prístupom je neriešiť ten problém, považovať ho za večný a ako príslušníci majority sa bez obáv podieľať na diskriminácii a tešiť sa z jej ovocia. Tretím prístupom môže byť snaha o usmernenie etnickej diskriminácie tak, aby sa eliminovala zo sféry inštitúcií, utlmila v iných sférach a v podobe etnickej rivalizácie sa stala faktorom stimulujúcim rozvoj spoločnosti. Predpokladá to vyrovnávacie opatrenia pre zabezpečenie rovnosti šancí.

2.2 FORMY DISKRIMINÁCIE

Diskriminácia sa navonok prejavuje v rôznych formách. Je dobré vybrať také formy, ktoré sú empiricky zistiteľné. Také formy možno nájsť v literatúre personalistickej a právnickej. Na základe návrhu tzv. antidiskriminačného zákona do Národnej rady SR v roku 2002 (podľa P. Puliš, 2002a: 415-417) a zdrojov ktoré pojednávajú o diskriminácii v zamestnaní (Wearther, Davis, 1992: 73-103) možno hovoriť o ponižovaní a obťažovaní, o nežiadúcom zaobchádzaní, nežiadúcom dopade a o neoprávnenom postihu.

2.2.1. Ponižovanie, obťažovanie

Ide o také konanie

„ktoré má za cieľ alebo za následok zásah do slobody a ľudskej dôstojnosti a ktoré vytvára pre fyzickú osobu nepriateľské, zastrášujúce, zahanbujúce, pokorujúce, alebo urážlivé prostredie.“ (Návrh zákona ..., 2002)

Možno sa domnievať, že cieľom a aj dôsledkom obťažovania je potvrdzovať (niekedy rituálne) nižšiu, resp. až ponižujúcu sociálnu pozíciu člena chránenej skupiny. Môže mať podobu otvoreného nepriateľstva, rasizmu alebo iba tzv. „nevinných“ poznámok a narážok. Pri každej intenzite tohto typu diskriminácie je podstatný pomer sily medzi tým ktorý obťažuje a tým, ktorý je obťažovaný.

2.2.2. Nežiadúce zaobchádzanie

Táto forma diskriminácie je charakteristická tým, že „se členy chránenej skupiny se zachádzajú iným spôsobom. Nežiadúci zachádzajú sa tak tiež prejavujú tým, že na rôzne skupiny sú stanovené rôzne požiadavky.“ (Weather, Davis, 1992: 79)

2.2.3. Nežiadúci dopad

Weather, Davis o forme *nežiadúci dopad* píše (1992: 79):

„Nežiadúci dopad sa prejavuje tým, že výsledok činnosti zamestnávateľa má rozličný dopad na jednu či viac chránených skupín. Dokonca i keď zamestnávateľ má rovnaké požiadavky a používa je rovnakým spôsobom voči všetkým skupinám, výsledný efekt môže byť diskriminačný.“

Táto podoba diskriminácie vzbudzuje pozornosť verejnosti potrebnú k jej odstráneniu v zásade iba v oblasti pracovných vzťahov. V iných oblastiach je pri dobrej vôli tiež viditeľná, pri hodne dobrej vôli. V organizáciách je na ňu lepšie vidieť, pretože nerovnaké zaobchádzanie je v organizáciách zakázané legislatívne ako výraz toho, že zamestnanci plnia nielen pracovné role, ale aj roľu občana. Organizácie sa snažia vyhnúť prípadným súdom, ktoré by mohli poškodiť ich image. Organizácie sa snažia o rovné príležitosti tiež preto, aby sa vyhli negatívnym reakciám verejnosti na nerovnaké zaobchádzanie a na lokálnom trhu práce si tak zvýšili rozsah disponibilných zásob pracovných síl. Princíp rovnakého zaobchádzania je pre organizácie výhodný tiež ekonomicky, pretože ak je uznanou zásadou personálneho riadenia, zvyšuje produktivitu zamestnancov. Diskrimináciu typu *nežiadúce dopady* je možné zmerať a zhodnotiť jej finančný dopad na organizáciu. Odstraňovanie diskriminácie má v organizáciách svoju jasnú a dosť ťažko spochybniteľnú legitimitu. Výrobné, obchodné a iné organizácie sú organizáciami cieľovými s jasne stanovenými technologickými postupmi a prevádzkovými predpismi. Vo vzťahu k rovným príležitostiam a zásade nediskriminácie to znamená, že kritériá výberu, vzostupu, degradácie, odmeňovania je možné prehľadne ukotviť na tieto postupy a predpisy. Spojenie požiadaviek na schopnosti a vlastnosti zamestnancov s parametrami technologického postupu je preto ľahko identifikovateľné a umožňuje odhaliť ukryté diskriminačné požiadavky. S tým súvisí, že legislatíva k rovnosti príležitostí sa najlepšie uplatňuje a kontroluje práve v oblasti pracovných vzťahov v organizáciách.

Vo vzťahu k spoločnosti toto všetko nie je celkom možné. Spoločnosť nie je cieľovou organizáciou. Pokračujúca inštitucionalizácia sveta spoločnosti ale poslednou dobou vytvára

a zväčšuje priestor pre uplatnenie takýchto postupov. Znamená to, že všade tam, kde pre udržiavanie štruktúrovanosti a organizovanosti spoločnosti je nutné a možné cestou inštitúcií ovplyvňovať sociálne procesy uvedomelými riadiacimi zásahmi, tam je možné hľadať spôsob identifikovania diskriminácie typu *nežiadúci dopad* v riadiacom procese a kritériá jej identifikácie je možné hľadať v požiadavke racionality rozhodovania a v požiadavkách, ktoré súvisia s charakterom spoločenského zriadenia.

Už prvý zbežný pohľad na život v našich obciach a mestách upozorní na existenciu sociálnych javov a procesov, ktoré možno považovať za výsledok etnickej, rasovej diskriminácie. Nápadná je existencia a zvyšujúci sa počet sociálne vylúčených rómskych zoskupení s mimoriadne zlým stavom infraštruktúry, bezpečnosti a zabezpečenia základných potrieb a vznikajúce zoskupenia ilegálne pracujúcich ukrajinských robotníkov. Ide o jednoznačné dôkazy existujúcej nepriamej diskriminácie.

Inšpirujúce sú slová autorov uvedeného citátu, keď hovoria o proti diskriminačných opatreniach, ktoré zamestnávateľská organizácia musí realizovať, aby sa dostala do súladu so zákonom o rovnakých pracovných príležitostiach. Wearther a Davis (1992: 80) píše:

„ Pro personální odborníky z toho vyplývá ponaučení, že veškeré činnosti v personální oblasti musí být ve vztahu k výrobnímu a provoznímu účelu a ve svém úmyslu či výsledku nesmí mít diskriminační účinek. Pokud mají činnosti v pracovní oblasti diskriminační účinek vůči příslušníkům některé z chráněných skupin, tyto činnosti musí být přerušeny a nahrazeny jinými přístupy bez diskriminačního účinku.“

Obidva uvedené citáty sú zaujímavé preto, že *nežiadúci dopad* ako jeden z typov diskriminácie spájajú s riadením. Znamená to, že uplatnenie zásady nahradenia diskriminačného prístupu iným prístupom vyžaduje, aby proces riadenia mal v samotnom systéme riadenia zabudovanú takú spätnú kontrolu dopadu prijatých rozhodnutí, aby informovala o nežiadúcich dopadoch, ktoré možno podľa daných kritérií považovať za diskrimináciu. Informácie o *nežiadúcom dopade* by mali v prvom rade prichádzať znútra systému riadenia, pretože informácie zvonku nepovažuje tento systém za legitímne a bráni sa pred nimi.

Poznámka: Na to, aby sme mohli konštatovať kolektívnu diskrimináciu, nestačí konštatovať vytváranie sa sociálne a územne izolovaných sociálnych rómskych zoskupení, To, že nejaké sociálne zoskupenie je sociálne a územne izolované, ešte nič neznamená. Aby bolo možné konštatovať, že sa tak stalo ako nežiadúci dopad prijatých opatrení, tak tam musí spoluvystupovať aj neuspokojenie základných ľudských potrieb.

Uplatnenie tejto zásady v živote obcí a miest by znamenalo, že verejná správa by musela prerušiť a nahradiť prístupy s diskriminujúcimi účinkami inými, nediskriminujúcimi

prístupmi. Tomu by ale muselo predchádzať uznanie daného stavu za *nežiadúci dopad* prijatých opatrení. Ako nežiadúci dopad si možno predstaviť niektoré riešenia problému neplatičstva, zneužívania sociálnych dávok atď.

2.2.4. Neoprávnený postih

„Neoprávneným postihom je také konanie, ktoré má za cieľ alebo za následok spôsobenie ujmy fyzickej osobe alebo právnickej osobe z dôvodu, že sa domáhala presadenia zásady rovnakého zaobchádzania.“ (Návrh zákona ..., 2002)

Možno sa domnievať, že funkciou neoprávneného postihu je zastrašiť ľudí, ktorí sa búrili proti intolerancii.

2.3. OD PREDISUDKOV K DISKRIMINÁCII A PRENASLEDOVANIU

2.3.1. Predisudky

Predisudok je iracionálny a negatívny postoj k iným ľuďom, intenzívny, strnulý a odolný voči zmenám. Velký sociologický slovník (1996) uvádza, že predisudok

„ [...] v širšom význame je väčšinou chápaný ako uzavřený postoj k čemukoliv (k vlastní životní situaci, k chování jiné osoby či osob, k události apod.), který se utváří jednou apriori danou náb. či ideol. determinantou, nezávisí na okamžité situaci, neopírá se o porozumění [...]. V sociologii se většinou zkoumá předsudek jako negativní postoj vůči určité skupině či skupinám lidí, který má ospravedlnit a posílit jejich diskriminaci, a to na základě jejich skupinového členství a nikoliv osobních vlastností. Předsudek je [...] zobecněním, podle něhož určitá kategorie lidí má kvalitu nižší než my sami, přičemž tento názor je brán za daný bez dalšího přezkušování. Predisudky nejčastěji vystupují ve vztazích mezi rasami [...] národy či etniky [...] mohou však vycházet též z rozdílů sociálních, kulturních, regionálních, náboženských, mohou se vázat na rozdíly věku, pohlaví apod. [...] Sociálně-psychologické vysvětlení spatřuje v předsudku zvláště typ agresivního chování, jež má redukovat vlastní frustraci. Objekt předsudku zde plní funkci obětního beránka, tedy náhradního objektu agrese. Řada empirických studií dokazuje, že například předsudkem ve formě xenofobie trpí ve větší míře lidé, kteří patří ve své vlastní společnosti mezi méně úspěšné. Druhotně se předsudek šíří socializací, a to v rodině, ve skupinách vrstevníků, ale též tiskem, filmem, ve škole apod.“

Toto syntetické vyjadrenie toho čím je predisudok je potrebné rozvinúť.

Predisudok je rigidným a iracionálnym zovšeobecnením o určitej kategórii ľudí (Macionis, 1991). Ide o postoj, ktorý má tendenciu k vysokej stereotypnosti, k emocionálnemu náboju a nemení sa ľahko pod vplyvom opačnej informácie (Krech, Crutchfield, Ballachey, 1968). Diskriminácia je potom praktickým vyústením predisudkov a vzťahuje sa na správanie, najmä na nerovnoprávne zaobchádzanie s ľuďmi na základe ich príslušnosti k určitej skupine. V súvislosti s etnickými alebo národnostnými menšinami ide

najmä o odopieranie rovnocenného prístupu k zdrojom a príležitostiam založenom na nelogických a neracionálnych dôvodov (Sullivan, Thompson, 1988).

Rasové predsudky majú rôzne funkcie – ospravedlňujú napríklad patologické nepriateľstvo, zdôvodňujú kultúrne neprijateľné potreby, umožňujú odmietat' nejakú skupinu, chránia pred ohrozením vlastnú identitu či skupinu a pod. Jedno však majú spoločné – posudzujú jednotlivých členov skupiny na základe stereotypov a kategórií a zjednodušujú tak interakcie s neznámymi ľuďmi.

Vznik predsudkov je ovplyvnený viacerými sociálnymi a psychologickými faktormi.

Allport (2004: 246) hovorí o desiatich sociokultúrnych zákonitostiach predsudkov:

„Na základě toho, co dnes víme, můžeme říci, že lidí s předsudky bude víc v místech, kde se běžně setkáme s těmito podmínkami:

- *tam, kde se společenská struktura vyznačuje různorodostí*
- *tam, kde je možný vertikální pohyb*
- *tam, kde probíhá prudká sociální změna*
- *tam, kde vládne neinformovanost a lidé narážejí na komunikační bariéry*
- *tam, kde je menšinová skupina velká nebo se rozrůstá*
- *tam, kde existuje přímá soutěž a reálný konflikt*
- *tam, kde důležité zájmy komunity podporuje vykořisťování*
- *tam, kde zvyky usměrňující agresi nahrávají slepému fanatismu*
- *tam, kde je tradicí ospravedlňovat etnocentrismus*
- *tam, kde se přízni netěší asimilace ani kulturní pluralismus.*

[...] Pro žádnou z nich neexistují dokonalé a nevyvratitelné důkazy, ale každá z nich je tím nejlepším ‚odhadem na základě zkušenosti‘, jaký v dnešní době můžeme udělat. “

V súčasnosti sú mnohé z týchto „zákonitostí“ rozpracované a autori zaoberajúci sa rasovými predsudkami uvádzajú rôzne faktory a teórie vzniku predsudkov (Sullivan, Thompson, 1988; Macionis, 1991; Krech, Crutchfield, Ballachey, 1968).

Frustračno-agesívna teória (scapegoat theory).

Vychádza z tendencie ľudí hľadať náhradné objekty za svoje neúspechy a nerealizovanie svojich cieľov. Náhradnými objektmi sú iné skupiny, menšiny. Keď potreby, žiadosti a ambície ľudí potlačené, títo ľudia sa stávajú nepriateľskí voči iným. Frustrácia môže byť podnetom na agresiu, ktorá sa môže obrátiť proti príslušníkom menšín. Menšiny majú nižšie sociálne postavenie, takže sa často stávajú vhodnými náhradnými objektmi frustrácie. Rasové predsudky, ktoré slúžia na podporu agresie navodenej frustráciou, môžu vyplývať z hospodárskej, spoločenskej, politickej alebo sexuálnej frustrácie (Felsenstein, 1999).

R. Girard (1997) v tejto súvislosti hovorí o perzekučných stereotypoch a perzekučnom spôsobe myslenia. Píše (1997: 28):

„Podání pronásledovatelů je i zde iracionální. Převrací vztah mezi celkovou situací společnosti a individuálním porušením zákona. Existuje-li mezi oběma těmito rovinnami příčinný nebo důvodový vztah, musí postupovat jedině od kolektivního k individuálnímu. Perzekuční způsob myšlení postupuje obráceně. Místo aby v individuálním mikrokosmu viděl odraz nebo nápodobu celkové roviny, hledá původ a příčinu všeho, co jej trápi, v jednotlivci.“

R Girard hledá příčiny kolektivních perzekucí, za které považuje násilie páchané přímo vraždiacom davom a perzekucí s kolektivním dopadom, za které považuje „násilnosti typu honu na čarodějnice, formálně postupující podle zákona, ale obvykle podněcované zjitřeným veřejným míněním.“ (1997: 19) Tieto príčiny vidí v tom, že konanie ľudí v spoločnosti potenciálne ovplyvňuje existencia perzekučných stereotypov, podľa ktorých ľudia orientujú svoje konanie v časoch krízy. Perzekučné stereotypy sú všeobecne platné a početné dôkazy ich existencie nachádzame v dejinách aj v súčasnosti. Vplyv perzekučných stereotypov na kolektívnu činnosť ľudí uvoľňujú krízy spoločnosti, kedy sa rozpadá inštitucionálny poriadok a usporiadanosť spoločnosti. Prvým perzekučným stereotypom je podľa Girarda to, že krízové situácie ktoré vedú k rozsiahlym perzekuciam prežívajú ich účastníci rovnako. „Neživějším dojmem vždy bývá radikální ztráta vlastní sociálnosti a zánik pravidel a ‚odlišností‘, jimiž je dán kulturní řád“. (1997: 19) Příčinu hľadajú v iných ľuďoch „považovaných za obzvlášť škodlivé z nejakého snadno viditeľného dôvodu. Podezřelí jsou obviněni ze zločinů zvláštního typu.“ (1997: 21) Pre tento druhý stereotyp sú typické obvinenia z útoku na hodnoty a authority, ktoré sú pre spoločnosť sväté či inak zvlášť významné (často ide o deti), zo sexuálnych zločinov (hlavne z incestu) a iných zločinov ktoré porušujú tabu, z náboženských zločinov ako zneuctenie hostie a iné náboženské tabu.⁴ Tretí stereotyp hovorí, že kritériá, podľa ktorých majorita vyberá obeť perzekucí sú univerzálne. Všeobecne funguje kritérium abnormality, zvlášť telesnej. Girard píše (1997: 25):

„ [...] je-li v nějaké lidské skupině zvykem vybírat si oběti v určité společenské, etnické nebo náboženské kategorii, má tato skupina sklon této kategorii připisovat tělesné vady, jimiž by se posílila její předurčenost za oběť, kdyby byly skutečné. Tato tendence se jasně projevuje v rasistických karikaturách. Abnormalita nemusí být jen tělesná. Vyskytuje se ve všech oblastech lidské existence a chování. A ve všech oblastech také abnormalita může sloužit jako kritérium, podle něhož se vybírají oběti perzekucí.“

⁴ Je zarážajúce ako túto schému perzekučných obvinení možno použiť vo vzťahu k Rómom v ČR v súčasnosti. Majorita je neochvejne presvedčená, že Rómovia znevažujú hodnotu a autoritu školy, ktorá je v majoritnej kultúre významnou autoritou, pretože plní ničím nespochybnovanú funkciu odovzdávania tradícií a kultúrneho kánonu, nezaujíma šťastie ich detí, pretože ignorujú príležitosť dať im vzdelanie, o deti sa vôbec starajú laxne, veríme, že v rómskych zoskupeniach, kde v jednej miestnosti často žije celá početná rodina, sa možno s incestom stretnúť veľmi často, je nám jasné, že Rómovia ako kresťania sú povrchní a nespoľahliví, pretože do prežívania Boha zahŕňujú mysticismus a pôvodné svoje predstavy a podľa kresťanských hodnôt aj tak nežijú.

Frustračno-agresívna teória spája vznik predsudkov s tým, že keď sa ľudia cítia niečím ohrození, alebo frustrovaní nemožnosťou dosiahnuť vlastné ciele, hľadajú náhradné objekty – sociálne skupiny, na ktoré by mohli preniesť svoje zlyhanie, slabosť, svoju vinu. Takými objektmi sú zväčša menšiny. Vznikajúce predsudky sú v súlade so stereotypnými predstavami spoločnosti o previneniach, ktoré spôsobujú krízy v spoločnosti, čím spätne legitimizujú použitie stereotypizovaných obvinení, ak spoločnosť pociťuje potrebu použiť ich.

Teória autoritárskej osobnosti.

Táto teória vychádza zo známeho výskumu T. W. Adorna v štyridsiatych rokoch, ktorý charakterizoval typ autoritárskej osobnosti a testoval jej vzťah a predsudkov. Autoritárska osobnosť napomáha prijímaniu a šíreniu predsudkov. Autoritárska osobnosť sa vyznačuje stereotypným myslením, konformnosťou v životnom štýle a hodnotách, obdivom k sile, rešpektom k moci, podriaďovaním sa autorite, poslušnosťou, preferenciou tvrdých interakcií v medziľudských vzťahoch, trvalou orientáciou na to, že z vonku príde útok, videnie hrozby aj tam, kde nie je, neustálou podozrievavosťou, konvenčným správaním a agresiou voči tým, ktorí myslia a konajú inak, neschopnosťou správať sa prirodzene a uvoľnene, neschopnosťou empatie a súcitenia, glorifikovaním vlastnej skupiny a negatívnym postojom k „cudzím“. Okrem toho sa vyznačovali podozrievavosťou, neistotou pri sebahodnotení a silným etnocentrizmom.

Autoritárska osobnosť vzniká v procese výchovy - prísna výchova, časté trestanie, vysoké požiadavky, hrozba pozbavenia lásky ak ich nenaplní. Dôsledkom je emócia nepriateľstva, zlosti a bojzlivosti. Tieto emócie vyvolávajú ďalšie tresty od rodičov. Preto ich dieťa uvoľňuje vo svojom prostredí na tých, ktorí mu to dovoľia - na slabších, na zvieratách. Predpoklady pre formovanie sa autoritárskej osobnosti sú nátlak a násilie spojené s nedostatkom láskavosti a emotívneho tepla v rodine a priaznivých citov (ale nedemonštrovaných pričasto). Predsudky sa učíme „na kolenách matky a otca“.

Výsledky ukázali, že ľudia, ktorí prejavili predsudky voči jednej menšine boli predpojatí aj voči iným menšinám, dokonca aj voči neexistujúcim, ktoré si výskumníci vymysleli. Súvislosť medzi autoritárskou osobnosťou a rasovými predsudkami sa preukázala v rozličných kultúrnych podmienkach.

Teória anómie.

Stav anómie je podľa Nisbeta (1998: 30) stavom vydedenia na všetkých úrovniach dedičstva, vyviazania z cieľov a zmyslu ktoré prenikajú celou kultúrou, je stavom nedostatku

opory okrem samého seba. Teória anómie vychádza z Durheimovho konceptu a jeho rozpracovania Mertonom a z konceptu Srole'ho. Durkheim a Merton chápu anómiu rovnako, líšia sa v ponímaní príčin deviačného správania. Anómia je pre obidvoch „... výsledkom dezintegrácie v oblasti kultúry a sociálnej štruktúry, ako aj vzájomne medzi nimi.“ (Turner, 1985: 144)

Durkheim považoval anómiu za štrukturálnu hrozbu moderného sveta a druhú, popri egoizme, príčinu nárastu samovrážd. Moderná kultúra vyvoláva stále nové ambície, túžby a nádeje, ktorým sa realita v konečnom dôsledku vysmieva, pretože nie sú v súlade s normatívne stanovenými požiadavkami spoločnosti. Výsledkom je strata autoidentifikácie, pocit chaosu a zmätku, ktoré vedú k strachu, k osamelosti a odchýlnému konaniu. Dochádza k rozkladu a zrúteniu hodnotového a normatívneho poriadku spoločnosti.⁵

Merton (1982) chápe anómiu ako dôsledok nerovnováhy medzi cieľmi a prostriedkami k ich realizácii, ale tiež podobne ako Durkheim ako samotnú túto nerovnováhu. Píše (1982: 225):

„Anómia je chápaná ako [...] dezintegrácia, ktorá sa objavuje v štruktúre kultúry, a to zvlášť vtedy, keď existuje veľký rozdiel medzi kultúrne určenými normami a cieľmi a sociálne štruktúrovanými možnosťami činnosti členov skupiny v súlade s týmito normami.“

Na inom mieste píše (1985: 198-199):

„Úmerne tomu, ako sa tento proces prehlbuje (výber prakticky najúčinnnejšej metódy v situácii nerovnováhy medzi cieľmi a prostriedkami – I.V.), spoločnosť sa stáva nestabilná a objavuje sa to, čo Durkheim nazval anómiou (alebo chýbajúcimi normami).“

A ešte na inom mieste píše (1985: 251):

„ [...] konflikt medzi kultúrne vymedzenými cieľmi a inštitucionálnymi normami tvorí ... jeden zo zdrojov anómie.“

⁵ T. G. Masaryk publikuje v r. 1881 knihu *Sebevražda*. Svoje zistenia a úvahy nápadne podobné úvahám Durkheima publikoval Masaryk v nemčine 16 rokov pred Durkheimom. Masaryka možno považovať za predchodcu teórie anómie. Masaryk píše (1926: 54-55, 184-185):

„Winslow míní, že je sebevražda v republikách častejšia, pretože je tam fantázie následkom všeobecnej rovnosti rozničena, čímž vzniká všeobecná snaha po novotách, kdežto v despociách každý zůstává a poslouchá na svém, vykázaném mu místě. [...] Nepříznivě působí přirozeně každá upřílišená agitace, poněvadž lidé rozněcuje a tak ovšem disponuje k omrzelosti života. I politická agitace může být zhoubná, pokud plodí exaltaci a utopismus, jež vedou přímo nebo nepřímě k sebevraždě. [...] moderní společnost (je) vedena dvěma duchovními mocemi, vědou a náboženstvím; protože však tyto moce spolu zápasí, je vedení obou nedostatečné a zhoubné. V nedostatku jednotného názoru světového se nemohou tvořit dokonalé povahy, nýbrž jenom rozumový a mravní chaos. [...] vedle umrtvujícího indiferentismu (se) šíří hlodavý skepticismus a ošklivý cynismus; lidé jsou nespokojeni a nešťastní a stále hlasitěji a hrozivěji se ozývají hlasy, jež se nelekají ani násilné reorganizace společnosti.“

Rastúci podiel samovrážd dáva Masaryk do súvislosti s pokračujúcou sekularizáciou. Tvrdí, že strata viery zapríčiňuje pocit vykorenenia a stratu zmyslu života. Pokiaľ Masaryk videl riešenie v harmónii rozumu a citu, čiže vedy a viery, Durkheim hovoril o nadradenosti požiadaviek spoločnosti.

Merton zdôrazňuje, že šance na dosiahnutie úspechu sú sociálne štruktúrované, závisia od príslušnosti k jednotlivým vrstvám spoločnosti. Príslušníci nižších vrstiev majú menšie šance. Inými slovami, príslušníci nižších vrstiev sú viac ohrození stavom anómie.

Na tomto základe L. Srole skonštruoval škálu na meranie anómie. Na rozdiel od Durkheima a Mertona, ktorí používali koncept anómie na opísanie stavu celej spoločnosti, Srole konceptualizoval anómiu ako kontinuum určitého psychického stavu, od psychickej integrácie po psychickú izoláciu (Rabušic, Mareš, 1995). Srole teda definuje anómiu ako rozpad morálnych hodnôt jedinca a stratu schopnosti integrovať sa do spoločnosti. Človek sa cíti izolovaný, odcudzený spoločnosti, v ktorej žije. Tento stav, ako opak *self-to-others belongingness* (príslušnosť k niekomu), sa nazýva *self-to-others alienation* (odcudzenie, nepriateľstvo k ostatným) a stavia hypotézu, že vyššia miera anómie v spoločnosti je spojená s odmietaním všetkého, čo nepatrí priamo ku skupine jedinca, a je najmä spojená s odmietaním minoritných skupín. Srole overil hypotézu, že vyššia miera anómie znamená aj negatívnejšie postoje k menšinám a k problémom, ktoré sa s nimi spájajú.

Teória etnocentrizmu.

Etnocentrizmus znamená posudzovanie inej národnostnej skupiny očami vlastnej, pričom spôsob života a kultúru vlastnej skupiny pokladá za najlepšie. Vytvára tiež videnie sveta v termínoch „my“ a „oni“. Aj keď silná identifikácia s vlastnou skupinou prispieva k jej vnútornej kohézii, vedie k nedôvere až nepriateľstvu voči iným skupinám. Etnocentrickí ľudia nedôverujú cudzincom, chápu ich ako symbol zla a nebezpečenstva, rituály iných kultúr chápu ako necivilizované a ich pravidlá nepochopiteľné. Takéto chápanie potom ľahko ospravedlňuje nespravodlivé a často nepriateľské útoky zamerané na cudziu skupinu. Problematike etnocentrizmu sa bližšie venuje ďalšia časť tohto textu.

Teória socializácie.

Podľa tejto teórie sa predsudky a diskriminácia stávajú súčasťou hodnôt a noriem spoločnosti, už keď sa v nej prejavia. Kultúrne hodnoty a normy sú teda takisto zdrojom vzniku predsudkov. Predsudky a diskriminácia voči určitej skupine sa postupne legitimizujú a v procese socializácie sa prenášajú na nových členov spoločnosti. Sociálne zvyky sa tak dedia z generácie na generáciu, deti sa učia vnímať svoju národnosť alebo rasu a vyhýbať sa členom odlišných skupín. Záleží samozrejme na type výchovy. Najznámejšou teóriou je teória diferencovaných asociácií E. H. Sutherlanda. Tejto problematike venujem viac pozornosti v ďalšej časti práce.

Pokiaľ ide o najdôležitejšiu primárnu skupinu kde sa uskutočňuje socializácia, o rodinu, Možný (1999) formuloval typológiu výchovných štýlov. Typy sa líšia mierou snahy odovzdávať deťom rodičmi akceptované hodnotové vzorce. Rozlišuje štyri typy: tradičný, demokratický, umiernené liberálny a dôsledne liberálny. V tradičnom type je miera najvyššia, v dôsledne liberálnom najnižšia. Predsudky ale pretrvávajú nielen preto, že sa ich učíme v primárnych skupinách, ale aj preto, že málo prichádzame do skutočného kontaktu, resp. interakcie s príslušníkmi inej rasovej či etnickej skupiny.

Konfliktualistická teória vzniku predsudkov.

Tento prístup považuje predsudky za výsledok sociálneho konfliktu medzi rôznymi skupinami. Predsudky a diskriminácia podľa nej vznikajú vtedy, keď skupiny medzi sebou rivalizujú o zdroje a o moc. Predsudky potom slúžia ako ideológia odôvodňujúca útlak alebo horšie postavenie menších.

Všeobecne možno k týmto teóriám odlišnosti konštatovať to, čo E. H. Sutherland konštatoval k problematike frustrácií. Snaha uvoľniť svoje frustrácie, hovoril Sutherland (podľa Siemaszko, 1993: 105), sa môže samozrejme stať príčinou deviačného správania. Avšak frustrácia sama o sebe nie je postačujúcou príčinou deviačného správania, pretože môže byť uvoľnená tiež konformným spôsobom, ktorý je spoločnosťou dokonca často vysoko odmeňovaný. Aké iné faktory sú potrebné? Analogicky možno to isté konštatovať aj k ostatným teóriám – ujasňujú síce prečo ľudia majú predsudky, nejasňujú ale, prečo dochádza k diskriminácii.

2.3.2. Prečo majorita diskriminuje?

V súvislosti s rasovou diskrimináciou kladie Turner dve otázky, ktoré považuje za kľúčové (1994: 121.124): Ako jedna etnická skupina získava moc diskriminovania? Prečo jej členovia majú chuť diskriminovať? Pre získanie odpovede je podľa Turnera potrebné preskúmať závislosti medzi piatimi faktormi:

Zdroje, ktorými disponujú etnické skupiny.

Podľa Turnera platí, že čím viac zdrojov má etnická skupina k dispozícii, tým ľahšie dokáže bojovať s dôsledkami diskriminácie dominujúcej skupiny. Keď skupina má zabezpečený prístup k jednému druhu zdrojov, napríklad k vysokokvalifikovanej práci vďaka

svojmu vzdelaniu, alebo k možnosti rozvíjať rodinné firmy, prístupujú k získavaniu ďalších zdrojov, ako byty v osobitných štvrtiach, moc v samospráve. Ale tie skupiny, ktorých členovia nemajú prístup ani k finančným zdrojom, ani ku vzdelaniu a kvalifikácii, ani k moci politickej, ani k prestíži nie sú v stave naštartovať proces zvyšovania svojich rezerv.

Možnosť identifikovania členov etnických skupín ako cieľa diskriminácie.

Aby sa človek mohol stať cieľom diskriminácie, musí byť viditeľný, musí sa nejakým spôsobom odlišovať. Ak sa odlišnosti behaviorálne, kultúrne a odlišnosti v organizácii skupinového života spoja so špecifickými biologickými znakmi skupiny, tieto znaky sa stávajú vhodnými odlišujúcimi znakmi skupiny a jej členovia sa stávajú ľahším objektom diskriminácie. Na základe týchto špecifických biologických znakov sa rozvíjajú predsudky o skupine, následne narastá diskriminácia a dochádza k prehĺbeniu etnickej stratifikácie. A tak dokola. V lepšej situácii sú podľa Turnera tí, ktorí sú menej „viditeľní“ a majú šancu „rozpustiť“ sa v dominujúcej skupine (v Amerike to boli napríklad Íri, Poliaci, Taliani a iní. Inak je to ale s tými, ktorí sa svojimi biologickými a kultúrnymi znakmi natoľko odlišujú od majority, že nemajú možnosť „stratiť sa“ v nej (napríklad Afroameričania v americkej spoločnosti). Je to bludný kruh hlavne pre tie etnické skupiny, ktoré nedisponujú žiadnymi zdrojmi. Turner píše (1994: 122): „Neudivuje preto, že v Amerike tie etnické skupiny, ktoré možno ľahko odlíšiť, ktoré stratili väčšinu svojich finančných zdrojov, alebo ich nikdy nemali, zbavené svojho kultúrneho dedičstva a ktoré nemajú dostatočné množstvo organizačných štruktúr v ktorých možno nájsť ochranu, sa najľahšie ocitnú v tomto bludnom kole a zotrávajú v ňom bez možnosti vyjsť z neho.“

Úroveň a druh diskriminácie.

Turner rozoznáva v dejinách ľudstva rôzne úrovne diskriminácie – zabíjanie členov etnickej skupiny, ich vyhánanie a keď tieto extrémne formy neboli možné, tak sa používala segregácia v getách a obmedzovali sa zamestnania, ktoré členovia skupiny mohli vykonávať. V súčasnosti k tomu pribudla politika etnických čistiek. Častejšie sa podľa Turnera stretávame s diskrimináciou, ktorá spočíva vo fyzickej segregácii a ekonomickej izolácii nejakej subpopulácie. Táto diskriminácia je možná iba vtedy, keď členov skupiny možno v spoločnosti ľahko rozoznať.

Turner hovorí o dvoch druhoch diskriminácie. Prvým je diskriminácia v dôsledku ktorej sa menšina ocitne na úrovni nižších vrstiev. Neproporcionálne veľký počet členov menšiny je izolovaný v slumoch a prinútený vykonávať nízko platené zamestnania a tvoria

preto najchudobnejšiu vrstvu spoločnosti. Dôsledkom druhého druhu diskriminácie je vznik tzv. menšiny sprostredkovateľov. Jej členovia sú oddelení od zbytku spoločnosti, ale zároveň majú povolenie vykonávať niektoré činnosti v oblasti obchodu, ekonomiky. Napríklad Židi v stredovekej Európe, v súčasnosti imigranti z Ázie, ktorí zaujali niku malého biznisu.

Čo podľa Turnera rozhoduje o tom, akým druhom menšiny sa stane daná etnická populácia? Rozhodujú o tom zdroje ktoré je v stave mobilizovať. Ak nejaké má, ľahšie sa stane sprostredkovateľskou menšinou. Rozhoduje o tom ale aj veľkosť menšiny. Ak je príliš veľká, nestáva sa sprostredkovateľskou menšinou a tí jej členovia, ktorí sú v stave mobilizovať nejaké zdroje, prechádzajú na pozície strednej vrstvy a ostatných členov skupiny nechávajú za sebou.

Stupeň ohrozenia, ktorý jedna skupina vytvára inej.

Na otázku prečo jedna skupina diskriminuje inú Turner odpovedá, že pre strach, ktorý vyvoláva. Píše (1994: 123):

„Keď sa jedna populácia cíti ohrozená druhou, začína ju diskriminovať. [...] čím viac sa cíti ohrozená, tým silnejšia je diskriminácia. Veľká, ľahko identifikovateľná etnická skupina ohrozuje viac, ako malá, pretože môže ‚ovládnúť‘ pracovné miesta, školy, politiku a obytné štvrte. [...] Takéto obavy pred dôsledkami vplyvu jednej etnickej skupiny na druhú, môžu, ale nemusia byť oprávnené.“

Intenzita predsudkov.

Keď ľudia pociťujú strach, vtedy budujú negatívne stereotypy vo vzťahu k tým, ktorí tie obavy, najčastejšie imaginárne, vyvolávajú (Feagin, 1991). Turner k tomu dodáva (1994: 124):

„Čím väčšie obavy, tým viac negatívne stereotypy. [...] Negatívne stereotypy umocňujú obavy, ktoré následne zdôvodňujú silnejšiu diskrimináciu. Kultúrne presvedčenia sú teda dôležitou silou, pretože kodifikujú skupinový pocit ohrozenia a zároveň ho prehľbujú, zdôvodňujúc tým používanie diskriminácie. Samozrejme, môžu pôsobiť aj iné presvedčenia, ktoré sa stavajú proti týmto predsudkom. Tak sa deje v Amerike, kde viera v rovnosť vždy silne spochybňovala a negovala predsudky a negatívne stereotypy spojené s jednotlivými národnosťami.“

Na otázku *Aké javy a procesy dovedú skupinu od predsudkov voči inej skupine k jej diskriminácii* Turner odpovedá že ide o strach, obavy, ktoré diskriminovaná menšina vyvoláva v majoritnej skupine, a že existujú podmienky, ktoré diskrimináciu umožňujú. Za takéto podmienky Turner považuje to, že menšina môže mobilizovať menej zdrojov na obranu proti diskriminácii ako je potrebné, jej členov možno v spoločnosti ľahko rozoznať, a existujú voči nej silné predsudky. Z odpovede Turnera sa ale nedozvedáme, aké procesy dovedú majoritu k tomu, že začne menšinu diskriminovať. R. Girard (1997) takéto procesy

hľadá v mechanizme perzekučného myslenia a perzekučných stereotypov. Odpovedá, že to spôsobujú krízy v spoločnosti tým, že uvoľňujú z pút sociálnej kontroly predsudky a násilie. Pohľad Girarda je zaujímavý a v mnohom inšpirujúci, ale jednostranne vychádza z frustračno-agresívnej teórie. W. Allport (2004) hovorí o procesoch ktoré majoritu dovedú k diskriminácii komplexne. Možnosť komplexného pohľadu dáva proces, ktorý Allport nazýva *gradácia odmietania cudzích skupín*.

2.3.3. Mechanizmus diskriminácie – gradácia odmietania odlišností

Gradáciu odmietania cudzích skupín formuluje Allport (2004: 80) ako škálu podobnú Guttmanovej škále sociálnej dištancie. Väčšina ľudí sa podľa neho uspokojí verbálnym odmietaním, osočovaním, ďalej nikdy nezájdu. Niektorí však dospejú do štádia aktívnej diskriminácie, vrátane segregácie. A niekoľkí sa zúčastnia fyzického napadania všetkých stupňov intenzity – vandalských akcií, výtržností, lynčovania. Táto škála slúži Allportovi na formulovanie 9 krokov, prostredníctvom ktorých dochádza za určitých okolností k postupnému prechodu od verbálnych útokov k násiliu. Tieto kroky si zaslúžia odcitovať tak ako ich formuloval Allport, napriek tomu, že ide o trochu dlhší citát. Allport píše (2004: 89):

„Když propukne násilí, můžeme si být celkem jisti, že mu cestu připravily následující kroky:

- (1) Dlouhé období kategorického odsuzování předem. Obětní skupina je dlouho na mušce. Lidé začínají ztrácet schopnost uvažovat o příslušnících cizí skupiny jako o jedincích.*
- (2) Dlouhé období verbálních stížností na pronásledovanou menšinu. Podezřavost a obviňování se stávají návykem s pevnými kořeny.*
- (3) Narůstající diskriminace (kupř. norimberské zákony).*
- (4) Nějaký vnější tlak na příslušníky vlastní skupiny. Dlouho je trápil nedostatek, pocit nízké životní úrovně, dlouho byli podrážděni politickým vývojem – omezeními v době války nebo obavami ze ztráty zaměstnání.*
- (5) Lidé jsou stále otrávenější svými vlastními inhibicemi a dospívají do stadia výbuchu. Mají pocit, že už nedokážou – nebo by neměli – snášet nezaměstnanost, rostoucí ceny, poníženi a chaos. Velmi přitažlivým se stává iracionalismus. Lidé ztrácejí důvěru ve vědu, demokracii, svobodu. Souhlasí s tím, že ,ten, kdo zvyšuje vědění, zvyšuje utrpení'. Pryč s intelektuály! Pryč s menšinami!*
- (6) Tyto nespokojence přitahují organizovaná hnutí. Vstupují do nacistické strany, hlásí se ke Ku-klux-klanu nebo k černým košilím. Pokud nemají k dispozici žádnou formální organizaci, může jim posloužit i organizace méně formální – dav.*
- (7) V takové formální či neformální společenské organizaci získává jedinec kuráž a podporu. Vidí, že jeho podrážděnosti a rozhořčení se dostává společenského uznání. Normy skupiny ospravedlňují jeho popudy k násilnostem – alespoň si to myslí.*
- (8) Dojde k incidentu, který vše urychlí. Co bylo až dosud možné přehlédnout jako nicotnou provokaci, teď vyvolá výbuch. K incidentu ve skutečnosti vůbec nemusí dojít nebo ho může šeptanda nafouknout. [...]*
- (9) Když násilí skutečně propukne, pro udržení destruktivní aktivity začne hrát důležitou roli „sociální facilitace“. Jestliže člověk kolem sebe vidí davové šílenství vzrušených lidí, jeho vlastní vzrušení se zvyšuje a podněcuje ho to k nějaké činnosti. Nutkání zpravidla sílí a osobní zábrany padají.*

To jsou podmínky potřebné k tomu, aby se uvolnily obvyklé brzdy mezi verbálním útokem a otevřeným násilím.“

Proces, ktorý Allport (2004: 80) nazýva *gradáciou odmietania cudzích skupín* sa aktualizuje vždy vtedy, keď sa postupne uskutočnia javy a procesy, ktoré Allport menuje. Možno sa domnievať, že tento proces je v stave sa obnovovať nielen vďaka tomu, že ho iniciujú určité javy a procesy, ale aj vďaka tomu, že sa opiera o existenciu procesov, ktoré sú vlastné ľudským skupinám a ktoré sa v podmienkach o ktorých hovorí Allport deformujú v násilie. Uvedená Allportova škála odmietania cudzích skupín a jeho proces gradácie odmietania cudzích skupín dovoľujú domnievať sa, že ide o tieto sociálne procesy - xenofóbia, etnocentrizmus a katarzia.